

ІРИНА СЕМЕНКО І МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО: ОБРАЗ АВТОРА В НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

На матеріалі дослідження Ірини Семенко, присвяченого творчості українського поета-футуриста Михайля Семенка, опублікованого під псевдонімом Лео Крігер, аналізується проблема присутності образу автора у його творі - художньому чи науковому.

Ключові слова: образ автора, поет-футурист, жертва репресії, суспільна реабілітація, переклади, українсько-російська білінгва.

На материале исследования Ирины Семенко, посвященного творчеству поэта-футуриста Михайля Семенко, напечатанного под псевдонимом Лео Кригер, анализируется проблема присутствия образа автора в его произведении - художественном или научном.

Ключевые слова: образ автора, поэт-футурист, жертва репрессии, общественная реабилитация, переводы, украинно-российская билингва.

The material of the study Irina Semenko on creativity Ukrainian poet-futurist Semenko, published under the pseudonym Leo Kriger, analyzes the problem of the presence of the image of the author in his work-fiction or scientific research.

Key words: image of the author, poet-futurist, victim of repression, social rehabilitation, transfers, Ukrainian-Russian bilingual.

У наш час кожен користувач Інтернету на поклик імені *Ірина Михайлівна Семенко* дістане ряд статей та згадок, у яких ідеться про російського літературознавця, віршознавця, текстолога. Зазвичай додається, що вона – дочка Михайля Семенка, лідера українського футуризму, дружина Єлезара Мойсейовича Мелетинського, відомого російського вченого-філолога. У цих публікаціях, на жаль, нема жодної згадки про неї як дослідника творчості Михайля Семенка і перекладача його поезій. Одне з наших завдань - по змозі заповнити прикру прогалину, але спершу нагадати, що в цей рік виповнюється 120-та річниця від дня народження Михайля Семенка, 75-та річниця від дня його смерті й 25-та річниця від дня смерті його дочки.

Непрості злами долі юну киянку Ірину Семенко привели напередодні Великої вітчизняної війни в Ленінград, де вона навчалася в університеті у відомих учених-філологів Б. Ейхенбаума, Б. Томашевського і Гр. Гуковського.

Закінчивши аспірантуру, І. Семенко працювала в Бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна, викладала в Ленінградському бібліотечному інституті, згодом (1958 р.) як дружина Мелетинського переїхала до Москви. І.М. Семенко і Є.М. Мелетинський входили до близького оточення Анни Ахматової. Саме у І.М. Семенко зберігся повний текст «Поэмы без героя».

Як російський літературознавець І.М. Семенко є автором кількох монографій: 1970 р. вона опублікувала книгу *«Поэты пушкинской поры»* (з аналізом творчості Батюшкова, Жуковського, Дениса Давидова, Вяземського, Кюхельбекера, Язикова, Баратинського); 1975 р. - *«Жизнь и поэзия Жуковского»*, яка наступного року в перекладі англійською вийшла друком у США. Немало сил віддала І.М. Семенко підготовці ряду видань у серіях «Библиотека поэта», «Литературные памятников», «Художественная литература», виявивши при цьому хист текстолога, що «повністю реалізувався на матеріалі творчості Мандельштама» [Гінзбург, 1997,3]. Книжка І.М. Семенко *«Поэтика позднего Мандельштама»* ще за життя автора побачила світ у Римі в 1986 р., а 1997 р. на десяту річницю смерті її автора – в Москві.

До творчості Михайля Семенка Ірина Семенко звернулася, найімовірніше, в 60-х роках, у часи т.зв. відлиги, боротьби з культом особи вождя, виправдання безневинно репресованих і знищених сталінським режимом. Нагадаємо: Михайль Семенко був розстріляний 24 жовтня 1937 р., реабілітований посмертно через 20 років.

Найбільш активний період зацікавлень Ірини Семенко спадщиною батька припадає на 70-ті роки, коли вона заприятелювала з київськими семенкознавцями – відомим українським критиком Євгеном Георгійовичем Адельгеймом (1907-1982) та тодішнім випускником КДУ ім. Тараса Шевченка Миколою Сулимою, який 1971 р. захистив диплом «Сім видань українських футуристів» і пов'язував з українським авангардом свої подальші наукові плани. До кола київських семенкознавців входив також відомий перекладач і редактор Михайло Москаленко (1948-2006). Десь між 1979-1983 рр. Київ відвідував, зустрічався з Іриною Семенко і Миколою Сулимою канадський літературознавець Олег Ільницький, який тоді збирав матеріал для дисертації про український футуризм 1914-1930 рр. (в Україні його праця опублікована 2003 р.). Головною темою всіх приватних (частіше київських, зрідка й московських) зустрічей Ірини Семенко зі згаданими семенкознавцями була справа поступового й неодмінного повернення спадщини репресованого поета-футуриста в літературне й наукове життя Радянської України, – наскільки це було можливим на ті несприятливі 70-ті роки. Є.Г. Адельгейм готував збірку Семенка для серії «Бібліотека поета»; у цій справі помітну роль відіграла й Ірина Михайлівна, звертаючись із листами до ЦК КПУ та інших інстанцій.

Зрештою, збірка вийшла у світ у «Радянському письменнику» в 1985 р. уже по смерті упорядника, і то з традиційним «паротягом» (на щастя, цього разу це було вступне слово М.П. Бажана), а також зі статтею Є.Г. Адельгейма, щоправда дещо скороченою членами згаданого гуртка (у повному обсязі ця праця опублікована в збірнику Є.Г. Адельгейма «Крізь роки», 1987 р.).

Поміж тим, у Німеччині 1979 р. першою книжкою, а 1983 р. - другою вийшла у світ збірка вибраних творів Михайля Семенка. Головною прикметою німецького двотомника стала об'ємна передмова, підписана іменем Лео Крігера – нікому не відомого проте, як показував текст передмови, на подив доброго знавця творчого шляху й поетичного доробку українського поета. І тоді, і тепер ми розуміємо, що то був ризикований крок – підготувати й здійснити закордонне видання навіть для москвички Ірини Михайлівни Семенко, яка заховалася під псевдонімом Лео Крігер.

Підтвердженням цьому є карикатурно-зловісний епізод, пов'язаний із Володимиром Гаряївим, харківським вузівським викладачем, котрий в молодості входив до оточення Михайля Семенка. Невдовзі по виході двотомника Гаряїв відвідав дочку Семенка в Москві, дістав у подарунок згаданий німецький двотомник. Не відаючи, що насправді сам Лео Крігер подарував йому свою працю, як відданий комуніст-пропагандист Гаряїв надрукував у ж. «Прапор» у 10 й 11 числах за 1987 р. дві статті під назвою «*Міф про Михайля Семенка. До аналізу диверсій сучасної радянології*». На щастя, Ірині Семенко вже не довелося читати цього опусу: за кілька місяців до публічної, так би мовити, «подяки» за подарунок її здолала швидкоплинна невиліковна недуга.

У незалежній Україні розсекретити Ірину Семенко як дослідника творчості Михайля Семенка, а також представити як перекладача його поезії, упорядника українсько-російської білінгви планувало видавництво «Дніпро», де працював редактором М. Москаленко, але, на жаль, не склалося. Насправді ж це сталося лише в 2007 р., коли вийшов у світ альманах «Хроніка 2000. Документи українського авангарду», де окрім багатьох інших матеріалів, згаданої білінгви, надруковано й дослідження І.М. Семенко (у перекладі українською М. Сулими).

І все ж передмова до німецького видання писалася, як не дивись на правдивого автора, так би мовити, від імені сторонньої особи, що накладало на стиль дослідження зрозумілі параметри.

Пригадаємо, що І.М. Семенко як аспірант Ленінградського університету захистила дисертацію на тему «*Образ автора в романе Пушкіна «Евгений Онегин»*». За спостереженням Лідії Яківни Гінзбург, ця робота позначена не лише «новизною постановки й цікавою розробкою важливого питання

про роль «автора» в поетичній системі «Онегіна», вона «має й загальне теоретичне значення для вирішення проблеми авторського образу в художній літературі» [Гінзбург, 1997, 3]. Наважимося додати: проблема авторського образу є актуальною не лише для художньої літератури, але й для будь-якого іншого тексту – літературознавчого, критичного, есеїстичного тощо. Відштовхнувшись від цього уточнення, ми й говоримо, що набутий свого часу на матеріалі російського літературознавства відповідний науковий багаж був тією інтелектуальною й методологічною платформою, на якій посталала робота Ірини Михайлівни про її батька. На наш погляд, передмова до німецького двотомника – не лише обширна стаття чи й міні-монографія, але й динамічна діорама, покликана реанімувати й відтворити в найсуттєвіших рисах образ життя й думання, світовідчужання й багатовимірною діяння *Михайла Семенка (1892-1937) – основоположника українського футуризму*.

Отже, передмова Лео Крігера [Крігер, 1979, 15-118] присвячена, в першу чергу, показу історичної ролі Михайля Семенка, яку він відіграв в зародженні й становленні українського авангарду першої половини XX ст. І хоча Лео Крігер за природою не міг виявляти жодних особистісних (а точніше – родових, приватних) інтенцій, будуючи узагальнюючі характеристики українського авангарду лише в історико-літературних ракурсах, у строго документованих, науково вивірених, об'єктивних параметрах, – йдеться про те, що це був той український авангард, який «від найперших років свого існування, пробивався крізь товщу опору, безмірно глибшу, ніж у країнах Заходу і в Росії», що це був той авангард, який, зрікаючись національної обмеженості культури, набув собі супротивників у найширших верствах суспільства, і саме цей український авангард «ставив перед собою якнайпатріотичніше завдання: вивести українську літературу на світову арену, надати їй світового масштабу, перебудувавши всю її структуру на сучасну урбаністичну» [Семенко І., 2007, 15]. І саме цей український літературний авангард був одноосібно започаткований Михайлом Семенком, «який згодом його розвинув, очолив як потужну літературну течію, захищав як групу однодумців, вперто обороняв, знову залишившись у самоті, і, нарешті, вимушено зрікся...» [Семенко І., 2007, 15].

При всій сув'язі узагальнюючих дефініцій, стилю Лео Крігера притаманний скрупульозний аналіз складного світовідчуття лідера українського футуризму. Лео Крігер реалізує нібито й цілком відсторонений перегляд маніфестів і доктрин, та при цьому пильно відстежує формування епатажного місіонерства Семенка-культуртрегера, повсякчас приглядається до трагічної долі поета-ексцентрика, поета-лірика й поета-пророка, який так і не зажив собі любові ні у соратників, ні у звичайного читача. Очевидне над-завдання

Лео Крігера, як і далекої російської дослідниці творчості В. Жуковського, - показати не лише історичне значення (тут – поета Семенка, там – поета Жуковського), але й «живу принадність його віршів», «наблизити його до читача як поета, якого можна не лише досліджувати, але й сприймати з безпосереднім захопленням»; і якщо Л.Я. Гінзбург відзначала у дослідниці творчості Пушкіна та інших «Поэтов пушкинской поры» «тонке розуміння російського вірша, вміння прозирнути в неповторний естетичний лад кожного з них» [Гінзбург, 1997, 3], то не меншим чином все це стосується й Лео Крігера, який здійснює глибинний аналіз світовідчуття й особливостей поетики Михайля Семенка.

Лео Крігер із ранніх, дуже щирих і простодушних віршів сільського хлопчика, який писав про природу й кохання, трепетно висновує відчутні впливи і Шевченка, і його літературних послідовників, впливи поезії Олександра Олеся, а також народної пісні; і тут-таки наголошує, що саме цей хлопчик із села Кибенці, що на Полтавщині, доклав і свою енергію у світовий рух під назвою футуризм, і став на Україні «істинним пророком модернізму» [Семенко І., 2007, 17]. Лео Крігер відстежує трагічну динаміку творчих пошуків і прозрінь українського поета, його прорахунків і відкриттів, його літературного епатажу й особистої душевної вразливості. Лео Крігер хоче бути – з перспективи часу – адвокатом Михайля Семенка і вміло акцентує, що письменник викликав на позви не Кобзаря, тобто не самого Тараса Шевченка, а «міщанського читача, спроможного засвоїти тільки поверховий шар шевченківської художньої структури», загубивши більш глибокі шари його поезії. Лео Крігер з усіх сил наголошує на місії Семенка як пропагандиста західної культурної спадщини, підкреслюючи щоразу його образ діяння і як футуриста, і як антиквара. Лео Крігер знаходить у маніфестах кверофутуризму бачення мистецтва як вічної динамічної субстанції. Крігер бачить, що ліричний герой Семенка - «суперечливий і роздвоєний» і що «він незмінно виступає в двох альтернативних планах». «На абстрактному рівні, — писав Лео Крігер, — Семенкове «я» — це «я» з великої літери, «я» абстраговане, «космічне», в певному сенсі «надлюдське». Плакатно-футуристичний ідеальний ліричний герой безстрашний і незламний у своїй вольовій цілеспрямованості, монолітний, сміливий, сильний, глузує з людських слабкостей, зневажає маленьких людей, яким не під силу космічні завдання, висунуті ХХ ст. Він ненавидить напівтони й нюанси. Цей образ, по суті, антипсихологічний і, всупереч індивідуалістичній позі, не лише не антисоціальний, але й, навпаки, втілює в особистісній формі певну соціальну програму. Але на психологічному рівні Семенкове «я» — це «я» невлаштованого, дуже вразливого, меланхолійного поета, який сумнівається в собі, напружено аналізує найменші імпульси, що

йдуть від зовнішнього середовища, зануреного у власні переживання, тугу і невдоволення; він повен страхів, кошмарів, передчуттів; готовий зрадіти крихті тепла; загострено реагує на найменші сигнали небезпеки; повний підозр, недовіри до зовнішнього світу. З одного боку — претензія на космічність, з другого — зменшення, майже зникнення» [Семенко І., 2007, 22].

Тут Лео Крігер показує, де і чому поет прикривається маскою, а де він цього не робить і не годен зробити, будучи понад усе людиною. Те ж саме стосується й самого Лео Крігера як маски, з-під якої раз-по-раз визирає особа правдивого автора — Ірини Семенко, дослідника класичної і модерної російської літератури (вона починала свою наукову роботу з дослідження поезії О. Пушкіна, а завершила аналізом і розшифровкою рукописів, отже й метафоричної поетики О. Мандельштама). Як дослідник творчості М. Семенка І. Семенко пильно відстежує і визначає розвиток його поетики від імпульсивного наслідування форм класичної української поезії (Т. Шевченка та ін.), через заперечення класики (і навіть символічного спалення «Кобзаря») — до свідомого пошуку нових поетичних форм (верлібри), експериментування зі словом (неологізми), та зрештою віддання поезіям щирих власних почуттів, різних приватних колізій з їхніми непростими психологічними наслідками.

Заховавшись під маскою Лео Крігера, Ірина Михайлівна залишила в тексті свого дослідження незнищенні сліди пристрасно-особистісного болісно-любовно ставлення до батька, який рано пішов із сім'ї, де лишив двох малих дітей, яких, звичайно ж, любив; та тінь трагічної долі репресованого поета, напевно ж, ніколи не випустила з-під свого покрову його дочку Ірину. Але на вершині зрілості й нового життєвого досвіду І. М. Семенко, будучи вже відомим російським філологом, добрих два десятиліття присвятила тому, аби унікальна постать її батька стала зрозумілою, упізнаваною й близькою для української й загальносвітової культури.

На щастя, альманах «Хроніка 2000» у 2007 р. надав можливість читачам познайомитися з білінгвою, яку сформувала І. М. Семенко з оригінальних поезій М. Семенка і власних перекладів. Над формування білінгви Ірина Михайлівна працювала багато років з повною творчо-інтелектуальною віддачею. Її робота нагадувала працю скульптора, який від скелі відсікає зайве і витворює замислену фігуру чи композицію. Так і донька із творчої спадщини батька відібрала для перекладу все те, що на сприйняття її, знавця й любителя класичних і сучасних поетичних форм, складало найціннішу і найвагомішу частку його доробку, і не лише його, а у цілому української й світової літератури.

До найбільш вдалих поезій Михайля Семенка можемо зарахувати «ПІСНЮ ТРАМПА» з присвятою «Моїй дочці». Поет написав цей пророчий вірш 1926 р., коли маленький Ірині було яких п'ять літ. Вірш залишився поза

збірками, був опублікований 1926 р. лише в газеті «Культура і побут». Його віднайшов студент-дослідник Микола Сулима, при нагоді вказав на цю публікацію Олега Ільницькому, а він, чи й не з-за океану, надіслав текст Ірині Михайлівні, і було це майже наприкінці її дочасно обірваного життя. Тож перечитаємо ще раз вірш, який став знаком родинної любові й символом незнищених традицій родинної взаємоповаги й порозуміння.

Я знаю — як виростеш — будеш питати —
хто таки справді був твій маленький батько —
і може ти й тоді мене не будеш знати —
і може не дійде до тебе про мене згадка.
І може ти мене любить не будеш —
може й тобі я буду незрозумілий і чужий —
може й тоді коло тебе будуть ці самі люди —
і тобі буде неясно — навіщо я жив.
І може тобі про мене розкажуть —
і ти будеш лаяти мене за деякі гріхи —
а зараз мене ніхто не розважить
бо не знаю я — чи будеш — як зараз —
мене любить
ти.
Я не знаю — чи мені довго жить залилося —
і я не винен, що моя путь важка —
але я знаю, що за оці гріхи
моє життя
змагалося —
і що зараз мене зрозуміла б тільки ти —
моя дочка!

І. Гинзбург Л. Ирина Михайловна Семенко / Семенко И. М. Поэтика позднего Мандельштама. — М., 1997. — С. 3. 2. *Ільницький О.* Український футуризм 1914-1930. — Львів: Літопис, 2003. — 453 с. 3. *Семенко І.* Михайль Семенко — основоположник українського футуризму. Перекл. М. Сулима // Хроніка 2000. Документи українського авангарду. — Ч. 65-66. — К., 2007. — С. 15-57. 4. *Семенко Михайль.* Вибрані твори. Mychajl' Semenko: Ausgewahlte Werke. [Передм. (Лео Кригер)]. — Jal-reprint — Wurzburg, 1979. — [Кн. 1. Серія: *analecta slavica. Volumen 23*]. — 234 с. 5. *Семенко Михайль.* Поезії. Вступ. сл. М. Бажана. Упоряд. та ст. Є. Адельгейма. - К.: Рад. письм., 1985. — 303 с. — Серія «Бібліотека поета». 6. *Український футуризм.* Вибрані сторінки / Уклад. і комент.: М. Сулима. — Ніредьгаза, 1996. — 256 с.